

Римокатолицизм у контексті розвитку державно-церковних стосунків в СРСР (1920–1960-ті рр.)

У статті досліджується ставлення вищого політичного керівництва СРСР до римо-католицької церкви.

Ключові слова: церква, римо-католики, католицизм, державно-церковні стосунки, репресії.

Антирелігійна політика радянської держави і правлячої Комуністичної партії базувалася на системі терору і фізичному знищенні мільйонів представників духовенства і віруючих, широко-масштабній агресивній антирелігійній пропаганді, що йменувалась «войовничим атеїзмом» і фактично виконувала функції ідеологічної індоктринації населення¹. У програмних документах Комуністичної партії цілеспрямовано проголошувався курс на утвердження масового атеїзму, викорінення релігії як «опіуму народу» і знищення її як «авгієвої стайні». «Ми з релігією боролись і боремося по-справжньому», — писав у 1921 р. В. Ленін².

Загалом у радянській політиці щодо релігії і церкви у досліджуваний період можна виділити такі два основні етапи: 1939–1943 рр., 1943–1948 рр. Переконливу аргументацію на користь

---

* Байдич В.Г. — здобувач Камянець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

¹ Серед чисельної літератури про радянський тоталітаризм передвоєнного і воєнного періоду і його політику щодо релігії й церкви див. основні праці, в яких, попри фокусування авторів на Руській Православній Церкві, автори досліджують механізми та практику партійно-державної антирелігійної політики, зокрема, й в Україні: *Поспеловский Д.В.* Русская Православная Церковь в XX веке: М.: Республика, 1993; *Его же:* Тоталитаризм и вероисповедание. – М.: ББИ, 2003; *Регельсон Р.* Трагедия Русской Церкви. 1917–1945. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1996; Про антирелігійну політику комуністичного режиму в Україні див.: *Пащенко В.О.* Держава і православ'я в Україні: 20–30-ті роки XX ст. – К., 1993, а також праці *В. Ульяновського, Б. Андрусишина.*

² *Ленін В.І.* До четвертих роковин Жовтневої революції // ПЗТ. – Т. 44. – С. 137–138.

саме такої періодизації подав один із провідних сучасних російських дослідників державно-церковних відносин в СРСР В. Шкаровський, наголошуючи, що вона багато в чому співпала з переломними етапами в історії радянської держави і суспільства:

«І таке співпадання не є випадковим, оскільки церковна політика [держави] кожного разу у свій спосіб відображає внутрішню політику владних структур загалом»³.

Запропонована періодизація є цілком слушною для дослідження державно-церковних відносин в СРСР на макрорівні, або ж у контексті стосунків між державою і домінуючою в СРСР Руською (до 1943 р. — Російською) православною церквою. Однак, на мікрорівні, у випадках великої кількості інших, чисельно менших релігійних організацій, що представляли етнічні меншини, або не були суцільно інтегровані в російську історичну і культурну традицію, або ж взагалі були нехристиянськими, радянська влада вдавалася до диференційованих підходів з врахуванням, насамперед, її політичних пріоритетів на тому чи іншому, коротшому чи довшому історичному етапі. Це стосується, насамперед, становища Римо-католицької церкви в СРСР, ставлення до якої завжди визначали політичні цілі і завдання партійно-державного радянського режиму, міжнародний політичний контекст.

Тотальний наступ більшовицького режиму одразу ж після захоплення влади на домінуючу в країні Руську православну церкву, не залишав шансів на виживання й меншим релігійним організаціям. Наступ на них розгорнувся у 1921 р. Але дослідники відзначали, що увага більшовицької влади і, насамперед, її каральних органів, дедалі більше починає зосереджувалася на діяльності Римо-католицької церкви, її духовенства і віруючих дещо раніше — вже у 1920 р.

У період між лютневою революцією і жовтневим більшовицьким переворотом 1917 р., Римо-католицька церква на теренах колишньої Російської імперії змінила свою структуру відповідно до політичних змін, що принесла зі собою Перша світова війна. До складу Римо-католицької церкви входило 6 дієцезій: Могилів-

³ Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 гг.). – М.: Крутицкое Патриаршее подворье, 1999. – С. 9.

ська архієпископія (центр у Санкт-Петербурзі), Ковенська, Луцько-Житомирська, Кам'янець-Подільська, Мінська та Тираспольська (центр у Саратові). У 1921 р. було створено Апостольський вікаріат для Сибіру і Кавказу (останній — для вірмено-католиків), 1923 р. — Владивостокська дієцезія. У 1926 р., у розпал радянських репресій проти Католицької церкви, Ватикан таємно створив додаткові апостольські адміністрації в Москві, Ленінграді, Казані, Самарі та Сибіру. Безпосередньо території України охоплювали стара Луцько-Житомирська і відновлена у 1918 р. Кам'янець-Подільська (існувала від XIV ст.) дієцезії. Юрисдикція Тираспольської (або як її ще називали Саратовської) дієцезії поширювалася, зокрема, й на Південь України, Крим, Донбас, Слобожанщину. Найбільша кількість католицьких парафій історично була зосереджена на Півдні (Бердянський, Катеринославський/Дніпропетровський, Сімферопольський, Миколаївський, Одеський деканати). Після усталення кордону між Польщею і СРСР після підписання Ризького мирного договору (1921 р.) від Луцької дієцезії, що відійшла до Львівської митрополії (1926 р.), була відділена Житомирська, яка опинилася в межах підрадянської України. Центр і єпископська резиденція Кам'янець-Подільської дієцезії також були перенесені з радянської території за Збруч до Бучача (1921 р.), а у 1926 р. ця частина дієцезії була підпорядкована Львівському архієпископу (1926 р.)⁴.

У міжвоєнний період до 80 % віруючих РКЦ за національною ознакою становили поляки. На Півдні і Сході України, Північному Заході Росії і Поволжі римо-католицькі громади склалися переважно з осіб німецької національності. У міжвоєнний період римо-католики СРСР зазнавали жорстоких репресій і депортацій не лише за релігійною, а у 1936–1938 рр. і з початком радянсько-німецької війни у 1941 р. — і за національною ознакою.

Радянська влада була послідовна у політиці, спрямованій на знищення Католицької церкви в СРСР, духовенство і віруючі якої трактувалися як «агенти Ватикана». Ватикан радянською пропагандою визначався зовнішньополітичним ворогом СРСР. Така

---

⁴ Див.: *Szuba Z. Katolicy obrządku iacińskiego i Polacy w ZSRR — stan obecny // Polacy w kościele Katolickim w ZSRR, pod red. ks. E. Walewandra. – Lublin, 1991. – S. 283–288.*

інтерпретація з'явилася після переговорів між папським нунцієм Е. Пачеллі (майбутній папа Пій XII) і радянським послом М. Крестинським, наркомом іноземних справ Г. Чичеріним у Берліні впродовж 1924–1928 рр. про дипломатичне визнання Ватиканом СРСР і врегулювання правового статусу Католицької церкви в СРСР. Однак вони не дали позитивних результатів⁵.

Ще у 1923 р. було ліквідовано ієрархію РКЦ внаслідок проведення у Москві т. зв. «процесу Цепляка-Будкевича». Перед радянським правосуддям постав архієпископ Я. Цепляк та 14 католицьких священників. Главу римо-католиків в СРСР засудили до смертної кари. Згодом замінили на депортацію до Латвії, звідки він у 1924 р. виїхав до Польщі. Ватикан спробував у 1926 р. таємно відновити католицьку ієрархію на теренах СРСР, але новопоставлені єпископи дуже скоро були ув'язнені.

Впродовж 1920–1930-х рр. влада проводила також цілеспрямовану політику щодо закриття католицьких парафій, храмів, репресій і арештів проти духовенства і віруючих⁶. За внутрішньою церковною статистикою після Ризького миру 1921 р. на підрадянських теренах залишилося 504 парафіяльних храми РКЦ з приписаними до них 141 храмами-філіями, 533 каплиці і 58 ораторій⁷. За даними НКВС в межах РРФСР на 1928 р. кількість католицьких храмів скоротилася вже до 128⁸. Загалом на кінець

⁵ Див. докладніше: *Graham R.A. Vatican Diplomacy.* – Princeton, 1959; *Stehle H. Geheimdiplomatie im Vatikan: Die Päpste und die Kommunisten.* – Zürich, 1993; *Карлов Ю.* Дипломатические контакты России со Святым Престолом // *Католическая энциклопедия.* – Т. 1. – М., 2002. – С. 1647.

⁶ Див. докладніше: *Рубльова Н.* Антикостьольна кампанія в УРСР: причини, інструментарій, перебіг (кінець 20-х – 30-ті рр.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1999. – № 1/2. – С. 388–405; *Її ж:* Ліквідація в Україні ієрархії Римо-католицької церкви (кінець 1917–1937 рр.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – № 2/4; *Стронський Г.* Римо-католицька Церква в Радянській Україні у 20–30-ті роки ХХ століття. – Львів: Ковчег, 2000. – Ч. 2. – С. 149–164; *Осипова И.* «В язвах своих сокрой меня...»: Гонения на Католическую Церковь в СССР. По материалам следственных и лагерных дел. – М: Серебряные нити, 1996.

⁷ *Elenchus cleri et ecclesiarum Archidioecesis Mohyloviensis in Russia in diem 5 Decembris 1932.* – S. 59.

⁸ *Одинцов М.* «Хождение по мукам» // *Наука и религия.* – 1990. – № 5. – С. 56, 19.

1936 р. кількість храмів на території СРСР порівняно з дореволюційними показниками скоротилась на 28,5 %, у тому числі в Україні — на 9 %, в Азербайджані — 4,3 %⁹. Релігійне життя дедалі більше переходило у підпілля. Так, у Києві у 1924–1929 рр. католицька семінарія діяла нелегально при храмі св. Олександра¹⁰.

Про темпи наступу репресивного режиму на Римо-католицьку церкву свідчила статистика. На кінець 1930-х рр. у більшовицькій Росії було ліквідовано усі католицькі храми за винятком двох — св. Людовика Французького в Москві та Лурдської Богоматері в Ленінграді, які функціонували для працівників дипломатичних місій. Ці два храми працювали під захистом французького і американського посольств в СРСР до 1945 р. і обслуговували їх двоє священників-іноземців, капеланів при посольствах західних країн.

Стрімко скорочувалася і кількість римо-католицького духовенства в країні. У 1933 р. у Житомирській єпархії РКЦ налічувалося 17 священників, Кам'янецькій — 13; у наступному році їх стало відповідно 16 і 9¹¹. На 1935 р. величезна Могилівська архієпископія, що простяглася від берегів Білого моря до кордону із Китаєм і Японією, мала лише 16 католицьких священників¹². За неповними даними в СРСР у період з 1918 по 1939 рр. загинуло приблизно 470 католицьких священників¹³. Переважна більшість їх була звинувачена у «контрреволюційній фашистській діяльності» на користь Ватикану.

На 1939 р. Римо-католицька церква в СРСР як організаційна структура фактично повністю була знищена. Кількість віруючих римо-католиків, які проживали на території СРСР не піддається обрахуванню через брак достовірних статистичних даних і ко-

⁹ *Поспеловский Д.* Русская Православная Церковь в XX веке – С. 168.

¹⁰ Про історію Києвсько-Житомирської дієцезії див.: *Білоусов О.* Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис. – Житомир, 2000.

¹¹ *Dzwonkowsky R.* SAC, Kościół katolicki w ZSRR, 1917–1939: Zarys historii. – Lublin, 1997. – S. 38.

¹² *Задворный В., Юдин А.* История Католической Церкви в России. Краткий очерк. – М., 1995. – С. 27.

¹³ *Dzwonkowsky R.* SAC, Losy duchowienstwa katolickiego w ZSSR, 1917–1939. Martyrologium. – Lublin, 1998 – S. 121.

ливається у різних дослідженнях від 5 до 2 млн. осіб. Дослідники, визначаючи статистику, були обмежені у розрахунках певними географічними ареалами і неповними даними¹⁴.

Депортації представників народів СРСР за національною ознакою у 1939–1941 рр. змінили географію поширення римо-католицизму в СРСР вглиб Сибіру, Казахстану, Далекого Сходу. Повна ізоляція підрадянських католиків від зовнішнього світу і неможливість для них підтримувати зв'язки з церковним центром та одновірцями, відсутність ієрархії, духовенства, храмів, нелегальне сповідання віри — все це свідчило про ефективність дій тоталітарного режиму з «остаточного вирішення питання» як щодо римо-католицизму, так і релігії в СРСР в цілому¹⁵. Оптимізму не додавала реалізація у вересні 1939 р. радянсько-німецького пакту Молотова-Рібентропа. Тоді до складу СРСР увійшли численні нові структури Римо-католицької церкви, а також на Східній Галичині — Української греко-католицької церкви, що могли б підтримати вогнище віри там, де її вже сповідували нелегально. Але для радянської репресивної машини «радянська» анексованих територій було питанням «технології» і часу. На приєднаних територіях було запроваджено радянське законодавство, в односторонньому порядку скасовано конкордат з Ватиканом, ліквідована папська нунціатура.

Позаяк, щодо періодизації періоду репресій проти релігії і церкви СРСР у міжвоєнний період М. Шкаровський погоджувався з думкою британського дослідника В. Флетчера, що вже у 1939 р. спостерігався відхід радянського керівництва від різко антицерковного курсу, хоча чимало дослідників і не погоджують-

---

¹⁴ Див.: *Линценберген О.* Римско-Католическая Церковь в России. История и правовое положение. – Саратов: Поволжская академия гос. службы, 2001. – С. 303; *Dzwonkowszki R.* Odrodzenie Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w ZSRR // *Polacy w kościele Katolickim w ZSRR*, pod red. ks. E. Walewandra. – S. 213–214.

¹⁵ Див. докладніше: *Шкаровський М.В., Шикер А.К.* Римско-католическая церковь на Северо-Западе России в 1917–1945 гг. – СПб., 1998. Про втрати Римо-католицької церкви на території України див. збірник документів та передмову до нього Н. Рубльової // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2003. – № 2 (21). – С. 17–48.

ся з цією думкою¹⁶. Однак прирощення Радянського Союзу на західноєвропейському напрямку новими територіями з багатомільйонним населенням, що мало відмінну політичну культуру і традиції, не могло не виявити передчасність ліквідації в СРСР у 1938 р. такого органу як Постійна комісія з культових питань при Президії ВЦВК, що задавав напрями державної політики стосовно релігії і церкви в СРСР. До того ж, на анексованих територіях репресії і депортації щойно розпочиналися і енергія радянських каральних органів до великої міри була зосереджена саме тут.

Початок радянсько-німецької війни у червні 1941 р., стрімке просування військ вермахту вглиб європейської частини СРСР і тривалий період окупації України, Білорусії, Балійських республік, частини РРФСР створили умови для відновлення релігійного життя. У римо-католицькому середовищі на окупованих нацистами землях відкрито проявилися антирадянські настрої, спричинені масовими репресіями у міжвоєнний період. Частина духовенства нерідко брала участь в антирадянській пропагандистській діяльності окупаційної влади. Інколи німецька влада опосередковано сприяла активізації релігійного життя. Зокрема, за наказом командуючого 11-ю німецькою армією, генерал-полковника Е. Шоберта від 15 серпня 1941 р. громадяни німецького походження, які опинилися на території бойових операцій, були взяті під захист німецького Рейху, що дозволило поодиноким вцілілим місцевим німецьким римо-католицьким священикам одразу ж безперешкодно приступити до виконання обов'язків¹⁷.

У багатьох випадках віруючі римо-католики у місцях компактного проживання самостійно відкривали храми, згуртовувалися у парафії, не зустрічаючи протидії з боку окупаційної влади. На території Кам'янець-Подільської області у 1941 р. відновили діяльність 18 римо-католицьких парафій, у 1942 р. — 10. Загалом за роки німецької окупації з червня 1941 р. до весни 1944 р. на території цієї області римо-католики мали у користуванні 26 храмів і каплиць¹⁸. На Житомирщині і Поділлі активну діяльність

¹⁶ Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве... – С. 8; Fletcher W. The Russian Orthodox Church Underground, 1917–1970. – Oxford Univ. Press, 1971.

¹⁷ Лиценбергер О. Цит. соч. – С. 309.

¹⁸ Державний архів Хмельницької області, ф. 338, оп. 9, спр. 1, арк. 6.

розгорнув єпископ Луцький А. Шельонжик. Зосередившись на пасторській праці на територіях за Збручем, єпископ спрямував туди священників С. Добжанського, Л. Вродарчука, А. Хомицького, М. Фолцика, Ф. Оленя, Й. Козинського, призначивши вікарієм для дієцезії в Кам'янці священника А. Кукурузинського¹⁹.

На західноукраїнських землях, в Галичині і на Волині, в умовах ескалації україно-польського конфлікту етнонаціональний і релігійний чинники виявилися тісно переплетеними, і представники католицького духовенства обох обрядів — греко- і римокатолицького — нерідко виявлялися так чи інакше втягнутими у цей конфлікт²⁰. Якщо греко-католицьке духовенство було активним чинником боротьби загонів УПА, то римокатолицьке — польської Армії Крайової. Етнонаціоналізм у поєднанні з релігією — український і польський — виявився вкрай нищівною силою, руйнівні наслідки якої до сьогодні відчуваються у пам'яті україно-польського населення порубіжних земель.

Без особливих ускладнень була відновлена діяльність римокатолицьких громад на Півдні України: в Одесі, Кишиневі. Траплялось, що німецьке римокатолицьке духовенство прибувало на окуповані території і розпочинало відновлювати душпастирську діяльність серед католицького населення слідом за окупаційними військами. У такий спосіб від 1941 р. працював в Одесі і навколишніх селах Страсбурзі, Карлсруе, Катериненталі, Мюнхені прелат з Нюрнберга Н. Пігер. Загалом римокатолицьким місіонерам легше було працювати саме на територіях дислокації румунських і угорських військ, тобто на Півдні України. На територіях окупованих військами німецького вермахту перебування без дозволу окупаційної влади загрожувало смертною карою. В дозволах влада відмовляла навіть римокатолицьким єпископам, які з вимушеної еміграції намагалися повернутися на терени своїх дієцезій.

Певну кількість кліриків поспішно скеровував на ці землі для душпастирської роботи Ватикан:

«Для Святого Престолу і для духовного добра віруючих є вкрай необхідно, щоб хто-небудь виїхав до Росії, балтійських держав і в Україну. Якщо німці там остаточно утвер-

¹⁹ Білоусов О. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. – С. 262–263.

²⁰ Див.: Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943–1946. – К., 1998. – С. 251.

дяться, то буде неможливо вислати туди представника Святого Престолу. Тому єдиним шляхом для здійснення цього завдання є використання італійських або угорських військ, які ідуть на Схід... Все це треба зробити дуже швидко, аби не втратити жодної можливості, яку маємо сьогодні, а завтра можемо вже втратити»²¹.

Саме таким чином прибув для керівництва релігійним життям на Півдні України колишній ректор Тираспольської духовної семінарії М. Глазер. У цьому ж регіоні до кінця окупації душпастирювали італієць П. Леоні і француз Ж. Ніколя. Із вцілілих після радянських переслідувань священників до душпастирської праці приступив священник Грейнер, який до смерті у 1943 р. служив біля Одеси в с. Ландау. Були випадки, коли католицькі священники зазнавали арештів з боку німецької влади. Більшість же римо-католицького духовенства зайняла в роки війни на окупованих територіях СРСР вичікувальну позицію²².

Тим часом, в ході війни змінилася релігійна політика в СРСР, насамперед стосовно Руської православної церкви. Переломною у цьому контексті стала вереснева 1943 р. зустріч Й. Сталіна з ієрархами Руської православної церкви і, як її результат, миттєве скликання Помісного собору РПЦ, першого після Собору 1917–1918 рр., відновлення її повноцінної ієрархічної структури і обрання патріарха, залучення церкви до благодійної і патріотичної діяльності. Після цієї зустрічі знову почали відкриватися храми, створюватись парафії.

Зустріч знаменувала початок нового етапу у державно-церковних стосунках в СРСР, коли держава силою обставин вимушено дещо пом'якшувала політику щодо РПЦ, без закріплення деяких поступок церкві на рівні законодавства, що дозволяло їх в будь-який слушний момент відновити вповні норми закону. Як стало відомо набагато пізніше зі свідчень очевидців і учасників цієї зустрічі Й. Сталін, ідучи на певне послаблення антицерковної політики, переслідував зовнішньополітичні цілі з переустрою

²¹ Цит. за: *Роод В.* Рим и Москва. Отношения между Святым Престолом и Россией/Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989 г. Пер. с немецкого. – Львів: Свічадо, 1995. – С. 148.

²² Див. докладніше: *Лиценбергер О.* Цит. соч. – С. 310; *Юдин А.* Кашуба // *Католическая энциклопедия.* – Т. 2. – М., 2005. – С. 951.

на користь СРСР повоєнної Європи, відводячи у досягненні цих планів важливу роль Руській православної церкві. Його цікавили зв'язки РПЦ із православними церквами у Східній та Центральній Європі для використання їх у створення блоку автокефальних церков під егідою Московського патріархату (тобто підконтрольного СРСР). Водночас Й. Сталіна цікавили зв'язки РПЦ з православними церквами Середземноморського регіону (Греція, Туреччина, Ізраїль), які він також планував використати у зовнішньополітичних цілях після закінчення війни²³.

Тоді ж у вересні 1943 р. Й. Сталін провів зустріч з представниками Грузинської православної церкви (йшлося про відновлення її автокефального статусу) і мусульманських організацій СРСР. На цій зустрічі Сталін також озвучив ідею щодо піднесення Москви до рангу столиці «вселенського православ'я», мотивуючи це необхідністю протидії претензіям Рима²⁴. Отож, про полегшення існування Римо-католицької церкви в СРСР мови не йшло.

У грудні 1943 р. Й. Сталін віддав наказ підготувати довідку про стан Римо-католицької церкви на теренах СРСР. Довідка «Про стан римо-католицьких костелів на території СРСР» від 4 травня 1944 р. була підготовлена за наказом Л. Берії начальником 2-го управління НКДБ СРСР Федотовим. З неї випливало, що РКЦ в СРСР була повністю знекровлена за роки більшовицького терору, оскільки легально діючими в країні залишалися лише два храми в Москві і Ленінграді для обслуговування дипломатичного корпусу. Однак у записці зверталася увага, що у розпорядженні Ватикану залишилися чисельна Греко-католицька церква на Західній Україні та Закарпатті²⁵.

---

²³ Див.: *Шкаровский М.В.* Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве... – С. 195–216; *Русская православная церковь. XX век*, гл. редактор архим. Тихон (Шевкунов). – М., 2008. – С. 327–332.

²⁴ *Голованов С., свящ.* Католичество и Россия (Исторический очерк). – СПб, 1998. – С. 43.

²⁵ Деякі джерела подають інші дати щодо цього документа. Зокрема, наказ Сталіна про підготовку доповідної записки датують травнем 1944 р., а саму записку 6 листопадом 1944 р. (*Русская православная церковь. XX век*. – С. 353). *Шкаровский М.* у цит. вище праці (С. 297, прим. 2) з посиланням на архівні документи з Державного архіву Російської Федерації подає наведені у тексті дати.

З записки випливало, що на цьому етапі СРСР вбачав у Ватикані супротивника на міжнародній арені. І він мав на це підстави, оскільки у Ватикані і в міжвоєнний період, і в роки війни саме комунізм вважали більшим злом від гітлерівського нацизму. Ще у 1937 р. папською енциклікою «*Divini Redemptoris*» було засуджено і піддано анафемі комунізм та політика державного атеїзму в СРСР (окремий розділ енцикліки мав заголовок «Про атеїстичний комунізм»), а католикам було заборонено спілкуватись з комуністами.

З 1943 р. Ватикан почав проводити активну зовнішню політику, намагаючись стати посередником між державами нацистського блоку і західними союзниками, щоби пом'якшити умови капітуляції Німеччини. Задля протидії у повоєнній Європі поширенню комунізму Ватикан був зацікавлений в існуванні сильної Німеччини, «великої Польщі», відновленні кордонів по довоєнній лінії, посунувши «санітарний кордон» із СРСР якомога далі на Схід. Це докорінно суперечило сталінським планам поширення радянського впливу якомога далі на Захід. Як зазначав посол Німеччини при Ватикані Е. Вейцзекер у доповідній записці від 28 жовтня 1943 р., папа Пій XII уникав того, що могло б створити прикросі для Німеччини. Адже німецький католицизм залишався відданим Німеччині і, на думку папи, «є найнадійнішим бастионом проти більшовизму»²⁶. Крім того, впродовж війни Ватикан послідовно засуджував комуністичний режим як атеїстичний, обстоюючи право особи на свободу віросповідання.

Наприкінці війни Радянський Союз намагався знайти шляхи до відновлення контактів із Ватиканом. З одного боку, до цього спонукали практичні міркування: просування радянських військ на Захід, в райони традиційного впливу католицизму. З іншого, стратегічні плани Й. Сталіна на якомога більше послаблення повоєнної Німеччини, унеможливлення її відродження як потужної європейської держави. Однак Ватикан на натяки радянських дипломатичних служб щодо можливості започаткування діалогу не реагував²⁷.

Питаннями становища римо-католицьких парафій на території СРСР займалися органи державної безпеки, від літа 1944 р.

²⁶ Винтер Э. Политика Ватикана в отношении СРСР. 1917–1968. – М.: Прогресс, 1977. – С. 175–176, 178.

²⁷ Шкаровський М. Цит. соч. – С. 296–298.

новостворена Рада у справах релігійних культів РНК СРСР (далі — РСРК). Різкий антикомуністичний курс Ватикану наприкінці війни, різновекторність політичних інтересів СРСР і Ватикану свідчили про неминучість подальшого загострення відносин між СРСР і Ватиканом, заручниками яких стали структури Римо-католицької церкви в СРСР.

Новий етап у житті римо-католицьких громад СРСР почався із початком визволення радянськими військами окупованих територій України, Білорусії, Прибалтики. Відновлене за роки окупації релігійне життя на цих теренах вимагало від партійно-державного апарату нестандартних рішень. Стало очевидним, що ліквідація релігійних громад, як це було зроблено у міжвоєнний період, у нових суспільно-політичних реаліях воєнного часу буде неможливо.

Від кінця 1943 р. та впродовж 1944 р. РНК СРСР прийняв більше 10 постанов, що конкретизували напрями державної політики щодо релігійних організацій та регулювали коло питань, пов'язаних із функціонуванням громад, діяльністю духовенства²⁸. Зокрема, у постанові РНК СРСР від 19 листопада 1944 р. «Про порядок відкриття церков». Якщо громадам РПЦ дозволи надавалися на рівні обласних і республіканських виконавчих органів Ради у справах РПЦ (далі — РС РПЦ), то всі інші релігійні організації мусили звертатися тільки до союзної РСРК, що гарантувало владі не тільки проведення уніфікованої політики щодо тих чи інших релігійних організацій на усій території СРСР, але й уможливило ефективний тотальний контроль за їх діяльністю.

Аналізуючи правове поле, в якому діяли релігійні організації, слід враховувати той важливий факт, що жодного загальносоюзного законодавчого акта про культу не було ухвалено в СРСР до 1990 р.²⁹ Держава залишала собі простір для маневрування, диференційованого підходу до кожної конкретної релігійної організації, зважаючи на конкретні обставини. Так, наприклад, на території Білорусії після її визволення було закрито всі католицькі хра-

---

²⁸ Аналіз урядових документів союзного та республіканського рівнів щодо релігії і церкви у досліджуваній період див.: *Войналович В.* Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. – К., 2005. – С. 104–111.

²⁹ *Поспеловский Д.* Цит. соч. – С. 172.

ми і перший легальний було відкрито лише у 1980 р. Водночас у Латвії і Литві збереглося чимало парафій, а у Вільнюсі та Ризі з дозволу влади діяли навіть римо-католицькі семінарії, яким було дозволено готувати кадри виключно для потреб місцевих дієцезій. Духовні семінарії в Україні та Білорусії було ліквідовано. Найбільшим католицьким спільнотам у Вінницький, Кам'янець-Подільській (Хмельницькій), Житомирській областях України після 1945 р. вдалося зареєструвати по кілька парафій (Бар, Житомир, Мурафа, Шаргород, Жмеринка, Городок, Полонне, Бердичів)³⁰. Не під силу було владі перешкодити реєстрації римо-католицьких громад в Галичині. Однак політика влади щодо римо-католицьких структур у республіках Прибалтики, з одного боку, і Білорусі, України, Молдавії, з другого, була відмінною. Менш жорсткою у першому випадку і спрямованою на максимальне придушення, в другому. Однак в обох випадках структури РКЦ на звільнених від окупантів землях не мали більше можливостей підтримувати відносини з Римом, залишилися позбавленими повноцінного ієрархічного і адміністративного устрою, переходячи переважно на нелегальне існування.

Знаковим з точки зору незмінності пріоритетів партійно-державної політики щодо релігії і церкви та провісником нових репресій стала постанова ЦК ВКП(б) «Про організацію науково-просвітницької пропаганди» від 27 вересня 1944 р. У постанові не вживалося словосполучення «антирелігійна пропаганда», а лише ставилося завдання «широкої пропаганди природничо-наукових знань у справі подолання пережитків безкультур'я, забобонів, марновірства», змістом якої мало бути «матеріалістичне пояснення природи, роз'яснення досягнень науки, техніки, культури»³¹. Поява постанови була викликана не лише необхідністю окреслити межі «лібералізації» свободи віросповідання, але й підтвердити дещо розгубленому такими різкими змінами партійно-комсомольському активу незмінність принципового курсу партії щодо релігії і церкви. Невдовзі по закінченні війни у 1945 р. з'явилася наступна постанова партії, де вже відкрито вказувалося про завдання посилення антирелігійної пропаганди.

³⁰ Дзвонковський Р. Відродження Католицької церкви... – С. 215–218.

³¹ Русская православная церковь. XX век. – С. 356.

Доля Римо-католицької церкви в СРСР залежала не лише від загального курсу партії щодо релігії, але й від дедалі більшої ескалації протистояння між СРСР і Ватиканом, країнами «західної демократії». Вже 2 березня 1945 р. за наказом Й. Сталіна і В. Молотова головою РС РПЦ при РНК СРСР Г. Карповим була підготовлена доповідна записка, що містила пропозиції з послаблення позицій Ватикану на міжнародній арені і скорочення кількості католицьких структур в СРСР. У записці було запропоновано приєднати греко-католицькі парафії до РПЦ, тобто ліквідувати Греко-католицьку церкву на території України. Пропозиція була реалізована на Львівському соборі у 1946 р. і на Закарпатті у 1949 р.³²

Стосовно римо-католицького духовенства владою було взято курс на формування корпусу лояльно налаштованих до СРСР священників. Про це йшлося у розісланій уповноваженим РСРК в Україні, Білорусії, Литві та Естонії секретній директиві голови РСРК І. Полянського № 134/цт від 8 травня 1945 р. Йшлося про вивчення настроїв у середовищі римо-католицького духовенства, їх ставлення до відсутності зв'язків з Римом і можливості використання їх для створення «автокефальної», незалежної від Римо-католицької церкви в СРСР³³.

Уповноважений РСРК при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільховий інформуючи 5 вересня 1945 р. центр про хід виконання цієї директиви наголошував на передчасності її запровадження на території України, оскільки в республіці не завершено процес репатріації населення польського походження, а тому й мережа римо-католицьких структур не набула остаточних обрисів. Проте П. Вільховий запропонував вдосконалити механізм вербування римо-католицького духовенства: надавати підтримку духовенству прорадянської, антиватиканської орієнтації; заснувати «Братство католиків Радянського Союзу», яке зірвало б зв'язки з Ватиканом, відмовилося від латинської мови у богослужіннях і ла-

³² Розгляд ліквідації радянським режимом УГКЦ у 1946 р. виходить за рамки даної статті. Докладніше див.: *Боцюрків Б.* Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). Перекл. з англ. – Львів: Свічадо, 2005.

³³ *Білас І.Г.* Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 2: Документи і матеріали. – К.: Либідь: Військо України, 1994. – Т. 2. – С. 311, 317–320.

тинського обряду, увійшло у спілкування з РПЦ і, врешті, стало основою проголошення автокефальної Римо-католицької церкви в Україні³⁴.

За Ялтинською угодою після Другої світової війни в межах СРСР опинилося понад третини території передвоєнної польської держави. Від передвоєнного адміністративного устрою РКЦ в Польщі на ці території припадали частини Віленської, Львівської, Ломжинської, Пінської та Перемишльської дієцезій. У межах БРСР опинилося біля 350 парафій, в т.ч. з Віленської дієцезії, УРСР — 560³⁵.

Трагічно склалася доля римо-католицьких громад в Україні після підписання 9 вересня 1944 р. між урядом СРСР і Польським Комітетом Національного Визволення угоди «Про евакуацію польських громадян з території Української РСР і українського населення з Польщі». Акція, що тривала до серпня 1946 р. і яку прикривали евфемізмом «обмін населенням», була по суті примусовою депортацією тисяч сімей за етнічною ознакою. Опір цій акції чинило як українське, так і польське населення по обидва боки кордону, тому вона була проведена з надзвичайною жорстокістю³⁶. Всього з України до Польщі було депортовано 789 982 особи³⁷, з них духовенства різних віросповідань — 2 927 осіб³⁸. До цієї кількості треба додати також велику кількість польського населення, яке змушене було полишити українські землі внаслідок україно-польського конфлікту.

³⁴ Державний архів Волинської області, ф. 4648, оп. 4, спр. 2, арк. 37.

³⁵ *Hlebowicz A. Polskie duchowieństwo katolickie na Białorusi i Ukrainie po II wojnie światowej // Polacy w Kociele Katolickim w ZSRR. – S. 175.*

³⁶ Про депортації польського населення України див. збірки архівних документів: *Депортація українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (До 50-річчя операції «Вісла») / Упоряд. Ю. Сливка. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998; Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади. У 3-х т. / Відп. ред. Ю. Сливка. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998.*

³⁷ *Сергійчук В. Депортація поляків з України. Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення УРСР в Польщу в 1944–1946 роках. – К.: Видав. спілка, 1999. – С. 20–21.*

³⁸ *Czerniakiewicz J. Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948. – Warszawa, 1987. – S. 111, 132.*

Матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО України) дозволяють побачити кількісні зміни, що відбулись у структурі РКЦ в Україні внаслідок евакуації населення польського походження з України у 1944–1946 рр. (див. табл. 1).

Таблиця 1

Кількість римо-католицьких храмів, монастирів і їх насельників на території Західних областей УРСР, 1944–1946 рр.³⁹

ОБЛАСТЬ	Х Р А М І В					МОНАСТИРІВ			МОНАСТИРІВ		
	Було на 1.1.1944	Закрито на 1.6.1946	Пустуючі	Зруйновані	Діючі на 1.6.1946	Було на 1.1.1944	В них насельників		Було на 1.1.1946	В них насельників	
							ченців	черниць		ченців	черниць
Волинська	91	24	24	40	3						
Дрогобицька	114	49	26	3	36	1	9				
Рівненська	57	23	21	7	6						
Станіславська	118	19	75	7	17	11					
Тернопільська	274	113	78		83	11	192	179			
Львівська	300		268	14	18	17	177	418		1	9
Чернівецька	53	7	42	2	2	3	5	80			
РАЗОМ	1007	235	534	73	165	43	383	677		1	9

Отже, з 1007 римо-католицьких храмів, що діяли в західних областях УРСР на момент початку проведення висилки польського населення, на час завершення акції вціліли лише 165, припинили існування усі 43 монастирі, а з 1060 ченців і черниць залишилося 10 осіб.

Впродовж депортаційного періоду всі три римо-католицькі єпископи, які залишилися в СРСР — Віленський архієпископ

³⁹ Див.: Вайналович А. Цит. праця. – С. 615–616.

⁴⁰ Hlebowicz A. Polskie duchowieństwo katolickie na Białorusi... – S. 176.

Р. Ялбжиковський, Луцький єпископ А. Шельонжек, Львівський архієпископ Є. Базяк — забороняли підлеглому духовенству залишати парафії доти, доки там залишатимуться віруючі⁴⁰. Єпископа А. Шельонжека, якому було вісімдесят років, було заарештовано у Луцьку на початку 1945 р. Він провів в ув'язненні півтора роки і лише завдяки втручання дипломатичних представників США в СРСР, за допомогою до яких звернувся Ватикан, А. Шельонжека було депортовано 15 травня 1946 р. до Польщі. Архієпископ Є. Базяк виїхав зі Львова наприкінці квітня 1946 р. з останнім транспортом, яким вивозили депортованих поляків, перенісши свою резиденцію в межах того ж таки Львівського архієпископства, але з польського боку кордону, до Любачева⁴¹. 7 липня 1945 р. залишив Вільнюс архієпископ Р. Ялбжиковський.

У такій ситуації повноту влади і відповідальності мушили брати до рук священики. У Віленській і Пінській дієцезіях вдалось зберегти тяглість інституту генеральних вікаріїв, однак в Україні це виявилось неможливим і вся відповідальність за релігійне життя римо-католиків лягла на плечі парафіяльного духовенства⁴². Одним з таких священиків став священик-капуцин С. Кашуба (1910–1977), який у повоєнні роки працював на Волині і Поліссі. Під час німецької окупації у 1941 р. його було заарештовано, але невдовзі звільнено. З приходом радянських військ у 1944 р. він категорично відмовився повертатися до Польщі, залишився працювати у Рівному (1945–1958) і таємно надав духовну опіку віруючим у багатьох місцевостях Західної України, Литви, Латвії. У 1960-х рр. він відбув п'ять років на поселеннях у Казахстані за нелегальну душпастирську діяльність і до кінця життя продовжував служіння Церкві. Католицька церква Польщі у 1992 р. розпочала підготовку процесу до беатифікації С. Кашуби⁴³.

З розгортанням нової хвилі репресій римо-католицькому духовенству із західних областей України і Білорусії інкримінувалась участь у польській Армії Крайовій, надання їй підтримки, ан-

⁴¹ *Szuba Z.* *Katolicy obrządku łacińskiego...* S. 286–287.

⁴² *Hlebowicz A.* *Polskie duchowieństwo katolickie na Białorusi...* – S. 179–180.

⁴³ *Яноха А.* *Отець Серафим-Алоїз Кашуба (1910–1977).* – Білий-Дунаєць, 1999; *Варахим І.* *Духовний силует Слуги Божого о. Серафима Кашуби OFMCar.* – Білий-Дунаєць, 2000.

тирадянська діяльність, саботаж переселенької акції. Саме ці звинувачення були висунені групі священників, яких було заарештовано у січні 1945 р. разом з єпископом А. Шельонжиком — В. Буковінському та К. Галензовському. Тоді ж було заарештовано інших співробітників єпископа: Б. Джепецького та С. Шпита в Житомирі, А. Кукурузинського та Беня в Кам'янець-Подільському, Ю. Кучинського у Дніпродзержинську та ін.

Комісар державної безпеки С. Савченко з приводу арешту цієї групи римо-католицького духовенства доповідав М. Хрущову у доповідній записці від 3 лютого 1943 р., що

«активну підтримку польським націоналістичним організаціям в їх діяльності, яка спрямована на зрив Люблінської угоди, всюди надавало римо-католицьке духовенство, серед якого виявлено велику кількість учасників ПЗП-АК, ендеків і членів інших антирадянських організацій. Ряд римо-католицьких ксьондзів (заарештованих нами: архієпископ Шельонжек, ксьондзи Буковінський, Галензовський, Гладішевич, Бохонек, Хвірут та ін.) проводили активну антирадянську націоналістичну пропаганду під час служби божої в костьолах. Під час арешту деяких з них і під час обшуків в деяких костьольних приміщеннях були конфісковані документи підпільних польських організацій, нелегальні газети, листівки, зброя, друкарські машинки й засоби радіозв'язку»⁴⁴.

Зазначених С. Савченком священників було переведено наприкінці січня 1944 р. до київської в'язниці НКВС і, за винятком єпископа А. Шельонжика, якого визволили американські дипломати, згодом засуджено до ув'язнення у таборах на різні терміни: Б. Джепецький провів у таборах 15 років, А. Кукурузинського — 10 років (повернувся до Польщі у 1957 р.)⁴⁵.

Відомий у Львові в повоєнні роки і в перших роках незалежності України, а у час війни монах-францисканець Р. Керницький (1912–1995) був заарештований вже в липні 1944 р. разом зі штабом Львівського осередку Армії Крайової (АК). У 1944–1947 рр. утримувався у таборі для інтернованих бійців АК в Росії поблизу

⁴⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 1446, арк. 44–45.

⁴⁵ *Szuba Z. Katolicy obrządku łacińskiego... – S. 286.*

міста Рязань, у 1947–1948 рр. — у таборі для офіцерів АК у Грязовці. Після звільнення у березні 1948 р. повернувся до Львова, відмовившись категорично повертатись до Польщі, і розпочав своє багатолітнє служіння у львівському римо-католицькому кафедральному соборі. 16 січня 1991 р. Р. Керницький був номінований єпископом-помічником Львівським⁴⁶.

Після звільнення радянськими військами м. Одеси за звинуваченням в антирадянській діяльності, агентурній роботі на користь Ватикану і шпигунській роботі на території СРСР було заарештовано священників-іноземців, які душпастирювали у місцевому храмі Л. Леоні та Ж. Ніколя. Обвинувальний вирок від 13 вересня 1945 р. передбачав покарання за сумнозвісними статтями 58-6 та 58-10 ч. 2 КК РРФСР. Вироком Особливої наради при НКВС СРСР П. Леоні було засуджено до 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах, а Ж. Ніколя — до 8 років⁴⁷.

Статистичні дані РСРК по УРСР за перші повоєнні роки дали змогу прослідкувати динаміку скорочення кількості римо-католицьких парафій і діючого духовенства, за якою стоять масові репресії і депортації віруючих РКЦ (див. табл. 2).

Статистичні дані українських радянських контролюючих органів засвідчують скорочення за перші чотири повоєнні роки (1945–1949 рр.) на території УРСР кількості зареєстрованих римо-католицьких громад з 1194 до 218 (у 5,5 разів), а духовенства з 772 до 72 осіб (у 3,3 рази). Але уповноважені РСРК по Українській РСР й надалі ставили завдання із закриття костелів, які не мали постійного священника (тобто практично ще в три рази), а діючим священникам — заборонити обслуговувати будь-які інші парафії, окрім власної, контролювати недопущення ведення духовенством релігійної освіти дітей, не дозволяти мирянам проводити традиційні різноманітні релігійні зібрання у гуртках терціаріїв, ружанців, «католицької дії», особливо ж за відсутності священника⁴⁸.

⁴⁶ Див. докладніше: [Б.р., б.м.] *Barcik S.J. Rafał Władysław Kiernicki franciszkanin (1912–1995)*.

⁴⁷ *Данилюк Ю. Сліди «злочину» вели у Ватикан...// 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2–4. – С. 336.*

⁴⁸ Інформаційний звіт про роботу Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР за квітень–червень 1949 р. – ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 5667, арк. 220–223.

Таблиця 2

**Кількість римо-католицьких громад і духовенства
на території УРСР у 1945–1949 рр.⁴⁹**

ОБЛАСТЬ	Перебуває на обліку		Перебуває на обліку		Перебуває на обліку		Перебуває на обліку	
	Станом на:	01.07.1945 р.	01.07.1947 р.	01.07.1948 р.	01.07.1948 р.	01.07.1948 р.	01.07.1949 р.	01.07.1949 р.
	громад	священників	громад	священників	громад	священників	громад	священників
Закарпатська	*	*	63	39	62	32	62	28
Дрогобицька	*	*	32	22	29	20	14	17
Львівська	*	*	13	10	12	9	12	8
Тернопільська	*	*	11	6	10	6	10	6
Житомирська	24	11	37	3	31	2	27	2
Чернівецька	1	немає	16	2	16	2	15	2
Станіславська	*	*	4	3	4	2	4	2
Волинська	*	*	2	2	2	2	2	2
Кам'янець-Подільська	31	5	34	1	32	1	30	2
Вінницька	33	немає	34	немає	30	1	31	1
Рівненська	*	*	5	2	6	1	6	1
Одеська	2	2	2	немає	2	1	2	1
Київська	1	немає	1	немає	1	немає	1	немає
Дніпропетровська	2	немає	2	немає	2	немає	1	немає
Харківська	1	немає	1	немає	1	немає	1	немає
РАЗОМ	1194	772	257	90	240	79	218	72

Наведені дані свідчать про початок від 1944 р. нової хвилі масових репресій проти віруючих і духовенства Римо-католицької церкви. Переслідуваному духовенству, як правило, висувалося звинувачення в участі в Армії Крайовій, веденні антирадянської діяльності, агентурній роботі на користь Ватикану або ж зриву радянської політики з «репатріації» польського населення.

⁴⁹ Таблицю укладено за: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1640, арк. 171–175; спр. 5069, арк. 249–266; спр. 5667, арк. 220–223.

* На 1 липня 1945 р. загальна кількість римо-католицьких парафій і духовенства у західних областях України не специфікується по областям, а подається сукупно: 1099 парафій і 754 священника.

У 1948 р. розпочалася друга хвиля репресій проти римо-католицького духовенства. Зовнішнім фактором, що змушував каральні органи переслідувати римо-католиків за фактом їх віросповідної приналежності, польського походження або навіть вищої освіти, став черговий виток напруги у стосунках між СРСР і Ватиканом після опублікування ватиканською Священною канцелярією у липні 1949 р. декрету, де вкотре засуджувався комунізм як політична система, заборонялося віруючим вступати до лав комуністичних партій, поширювати комуністичні пресові видання. Близько половини католицьких священників, які працювали на території України, під час цих репресій було ув'язнено. Друга хвиля повоєнних репресій радянського режиму проти Римо-католицької церкви тривала до смерті Й. Сталіна у 1953 р.

Аналізуючи становище Римо-католицької церкви в СРСР у 40-х рр. ХХ ст. в контексті еволюції політики радянського режиму щодо релігії і церкви можна зробити наступні висновки. Перший — стосується уточнення періодизації основних етапів цієї політики. Погоджуючись, загалом, зі згадуваною вище схемою М. Шкаровського, яка стосується державно-церковних відносин в СРСР, вважаємо необхідним деталізувати і уточнювати її у випадку кожної конкретної релігійної організації. Так, якщо репресії проти церковних організацій вщухли на 1939 р., то у досліджуваному випадку Римо-католицької церкви вже на 1937 р. можна говорити про повну ліквідацію її структур і ієрархії на теренах СРСР. З вересня 1939 по червень 1941 рр. проводилася чергова хвиля репресій проти Католицької церкви, пов'язана з анексією СРСР територій Східної Галичини, Східної Прибалтики, Бессарабії і Буковини, де проживала велика кількість римо-католиків, а в Західній Україні — і греко-католиків.

З початком звільнення окупованих нацистами радянських земель — від кінця 1943 і впродовж перших місяців 1944 рр. — зусилля радянської влади були спрямовані на з'ясування реальної картини релігійно-церковного життя за часів окупації. Впродовж 1944 р. римо-католицькі громади не зазнавали суттєвих утисків як громади релігійні, на відміну від римо-католицького духовенства, яке з приходом радянських військ, як правило, піддавалося арештам і з'ясуванню характеру їх діяльності на окупованій території. У період між 1944 р. і вереснем 1946 р. до різкого

скорочення римо-католицької мережі, кількості віруючих і духовенства спричинила примусова депортація («репатріація») польського населення України до Польщі, втеча великої його кількості вглиб Польщі внаслідок україно-польського конфлікту, за яким з обох боків стояли націоналістичні збройні формування, а також цілеспрямована політика СРСР з максимального витіснення населення польського походження і римо-католицьких структур за межі СРСР, до Польщі.

Хронологічно можна виділити два найінтенсивніших періоди репресій проти Римо-католицької церкви у другій половині 40-х рр. ХХ ст.: з 1944 по 1946 рр. і з 1948 до 1953 рр., до смерті Сталіна. Під час першої хвилі репресованим римо-католикам висували звинувачення співпраці з польською Армією Крайовою, у колабораціонізмі і шпигунстві на користь тих чи інших «імперіалістичних держав», але, насамперед, їх трактували як «агентів Ватикану». Під час другої хвилі репресували і карали римо-католиків переважно за віросповідною, етнонаціональною і соціальною ознакою. У випадку польського населення у мотивах переслідування з боку радянських каральних органів релігійний і етнонаціональний чинники були тісно взаємопов'язаними.

Досліджений матеріал дозволяє також зробити висновок про диференційовані підходи в радянській партійно-державній політиці щодо Римо-католицької церкви, які змінювали відповідно до регіону. У прибалтійських республіках ця політика була менш жорсткою, ніж в Україні і Білорусії.

Врешті, політику СРСР щодо Римо-католицької церкви неможливо зрозуміти і неправомірно розглядати без аналізу стосунків між СРСР і Ватиканом у цей період. Ставлення до РКЦ в СРСР обумовлювалося, насамперед, політичними міркуваннями і набагато менше завданнями політики державного атеїзму.

В статье исследуются отношения высшего партийно-государственного руководства СССР к римо-католической церкви.

Ключевые слова: церковь, римо-католики, католицизм, государственно-церковные отношения, репрессии.

The article is dedicated to the attitude of higher party and state authority of the USSR towards Roman-Catholic Church.

Key words: church, Roman Catholics, Catholicism, state-church relationships, persecutions.